

La casa de *Tarśabañ*: Un mateix antropònim ibèric en dos escifs àtics del s. V aC de l'edifici singular del Mas Castellar (Pontós, Girona)

The House of Tarśabañ: The Same Iberian Anthroponym on Two Attic Skyphoi from the 5th Century BC Singular Building of Mas Castellar (Pontós, Girona)

Joan Ferrer i Jané

Grup LITTERA

Universitat de Barcelona

joan.ferrer.i.jane@gmail.com

David Asensio

Universitat de Barcelona /

Universitat Autònoma de

Barcelona / Món Iber ROCS S.L

davidasensio@ub.edu

Enriqueta Pons i Brun

Museu d'Arqueologia

de Catalunya

eponsbrun@gmail.com

Jordi Morer

Món Iber ROCS S.L

jmorerdellorens@gmail.com

Borja Gil

Món Iber ROCS S.L

b.gil.limon@gmail.com

Míreia Pinto Monte

Món Iber ROCS S.L

mpintomonte@gmail.com

Resum: en aquest treball es presenta una inscripció ibèrica inèdita realitzada a la base d'un escif àtic procedent de l'edifici singular amortitzat al darrer quart del s. V aC del Mas Castellar (Pontós) amb el text *tarśabañar*, que reproduceix i completa el text d'una de les ja publicades del mateix edifici: *tarśa* [. La interpretació és clara, es tracta del nom del propietari dels dos escifs i probablement de la casa, *tarśabañ*. Ambdues passen a ser les inscripcions ibèriques més antigues per cronologia estratigràfica. Cal destacar també l'abundància de grafitis grecs, que han aparegut agrupats pel text que porten, la qual cosa ens inclina a pensar que s'haguessin realitzat a la pròpia casa, més que no pas en el procés de comercialització, cosa que reforçaria la hibridació cultural de l'edifici.

Paraules clau: Inscripció ibèrica, llengua ibèrica, epigrafia grega, inscripció grega, hibridació cultural.

Abstract: This work presents an unpublished Iberian inscription made on the base of an Attic *skyphos* which comes from the singular building of Mas Castellar (Pontós) destroyed in the last quarter of the 5th century BC, with the text *tarśabañar*, which reproduces and completes the same text as one of the already published that comes from the same building: *tarśa* [. The interpretation is clear, it is the name of the owner of the two *skyphoi* and probably of the house, *tarśabañ*. Both become the oldest Iberian inscriptions known based on stratigraphic chronology. The abundance of Greek graffiti is also noteworthy; they have been found grouped according to the text they bear, which suggests that they were made within the household itself rather than during the commercialization process, a fact that would further support the cultural hybridity of the building.

Keywords: Iberian inscription, Iberian language, Greek epigraphy, Greek inscription, cultural hybridization.

Recepció: 24.06.2025 | **Aceptació:** 15.09.2025

Financiación: Aquest treball s'inscriu en el projecte 'Llengües paleohispàniques i gèneres epigràfics' (PID2023-147123NB-C43), finançat pel MCIU/AEI10.13039/501100011033/FEDER, UE i el Grup de Recerca Consolidat LITTERA (2021 SGR 00074).

1. Introducció

Una de les sorpreses dels darrers anys que va deparar el jaciment del Mas Castellar de Pontós va ser l'aparició d'un edifici singular de la segona meitat del s. V aC per sota dels nivells del poblat fortificat del primer quart del s. IV aC. Aquest edifici va ser destruït violentament a finals del segle V aC, circumstància que ha proporcionat una magnífica oportunitat per estudiar els contextos més antics de l'escriptura ibèrica amb una estratigrafia i cronologia ben fonamentades (Asensio i Pons 2015; Agustí i Pons 2016; Pons *et al.* 2016; 2018; Asensio *et al.* 2017; 2022).

En un treball anterior ja vam publicar les inscripcions que podrien ser ibèriques (Ferrer i Jané *et al.* 2016). En aquest treball actualitzem l'estudi epigràfic de l'edifici singular amb les troballes de les darreres campanyes. Tot i que aquest treball té per objectiu principal l'estudi de les inscripcions ibèriques, recollim també les gregues, que cada cop són més nombroses, a efectes de la interpretació del context epigràfic de la casa.

2. El jaciment

El complex arqueològic de Mas Castellar està ubicat en una zona interfluvial en la distància més curta entre dues conques –la de la Muga amb l'afluent Àlguema al nord i la del Fluvià al sud. Es troba gairebé equidistant entre els dos enclavaments colonials grecs –d'*Emporion* i de *Rhode*– establerts dins de la primera meitat del s. VI aC el primer, i de mitjans del segle V el segon.

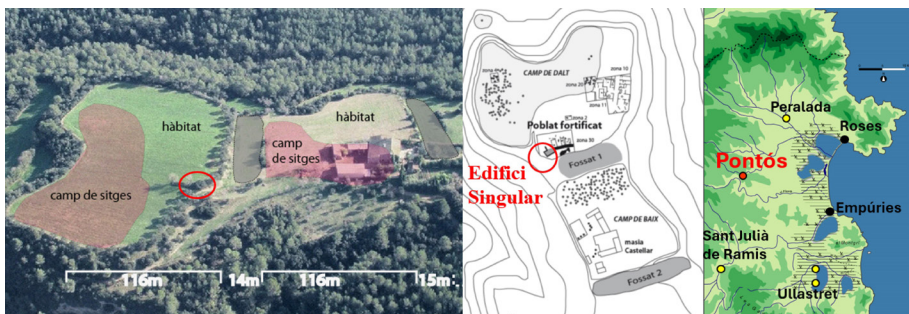

Fig 1. El jaciment.

El territori està format per unes esplanades retallades pels costats est i oest, esglaonades entre si i elevades en relació amb l'entorn; l'esplanada de dalt forma un esperó molt escarpat en tot el front nord i s'inclina suaument cap al

sud-est al llarg dels 17 km fins arribar a la costa. En dues d'aquestes esplanades hi ha l'assentament: el Camp de Dalt, de 2,5 ha de superfície, i el Camp de Baix, d'1,5, ambdues flanquejades pel sud per llurs fossats, actualment fossilitzats (Fig. 1). Les tasques arqueològiques efectuades al Camp de Dalt des de l'any 1991 fins a l'actualitat han documentat un jaciment que es va iniciar al s. VII aC i va perdurar fins a principis del s. II aC, cronologia que està assegurada sense interrupcions, tant pels materials del rebliment de les sitges, com pels mateixos assentaments documentats.

El jaciment estava documentat fins fa poc per tres assentaments urbans, parcialment excavats, de naturalesa, planificació i època diferents. Les estructures urbanes d'aquests assentaments corresponen, de més modern a més antic, a un establiment obert, de cases de grans dimensions de forta influència hel·lenística (ss. III-II aC); a un poblat fortificat de petites dimensions del tipus comú en el nord-est català (ss. V-IV aC) i a un edifici singular de construcció i mides arquitectòniques modulars (s. V aC). Darrerament, estem a punt de documentar un altre assentament més antic que es troba per sota d'aquest edifici, un vilatge urbà de l'ibèric antic (ss. VI-V aC).

3. L'edifici singular

Sota la torre de defensa del cantó sud-oest del poblat ibèric es va documentar un conjunt arquitectònic de construcció sòlida i estructura sens dubte complexa i singular. Aquest edifici, denominat ES516, que encara no està excavat en tota la seva extensió, presenta una planta rectangular i almenys tres blocs arquitectònics ben diferenciats (fig. 2). La planta descoberta de l'edifici presenta en total una superfície de més de 275 m², destaca per la seva regularitat i, en definitiva, té l'aspecte d'una casa senyorial que disposaria d'un bloc central residencial i almenys dues terrasses al sud i a l'oest.

El nucli central de l'edifici amida uns 10,40 m per 6,80 m, amb tres subdivisions internes: els sectors 1 i 2 a l'est, separats per un mur, i el sector 3 a l'oest, aquest separat de la resta per un mur mestre; els murs perimetrals d'aquest nucli i el mur mestre estaven formats per sòcols de blocs ben escairats i elevacions de tovots amb un sostre de bigues de pi roig i trama de fusta cobertes d'argamassa i palla, amb totes les parets internes enlluïdes i pintades de color vermell a la part inferior i de blanc a les parts elevades (Pons *et al.* 2016).

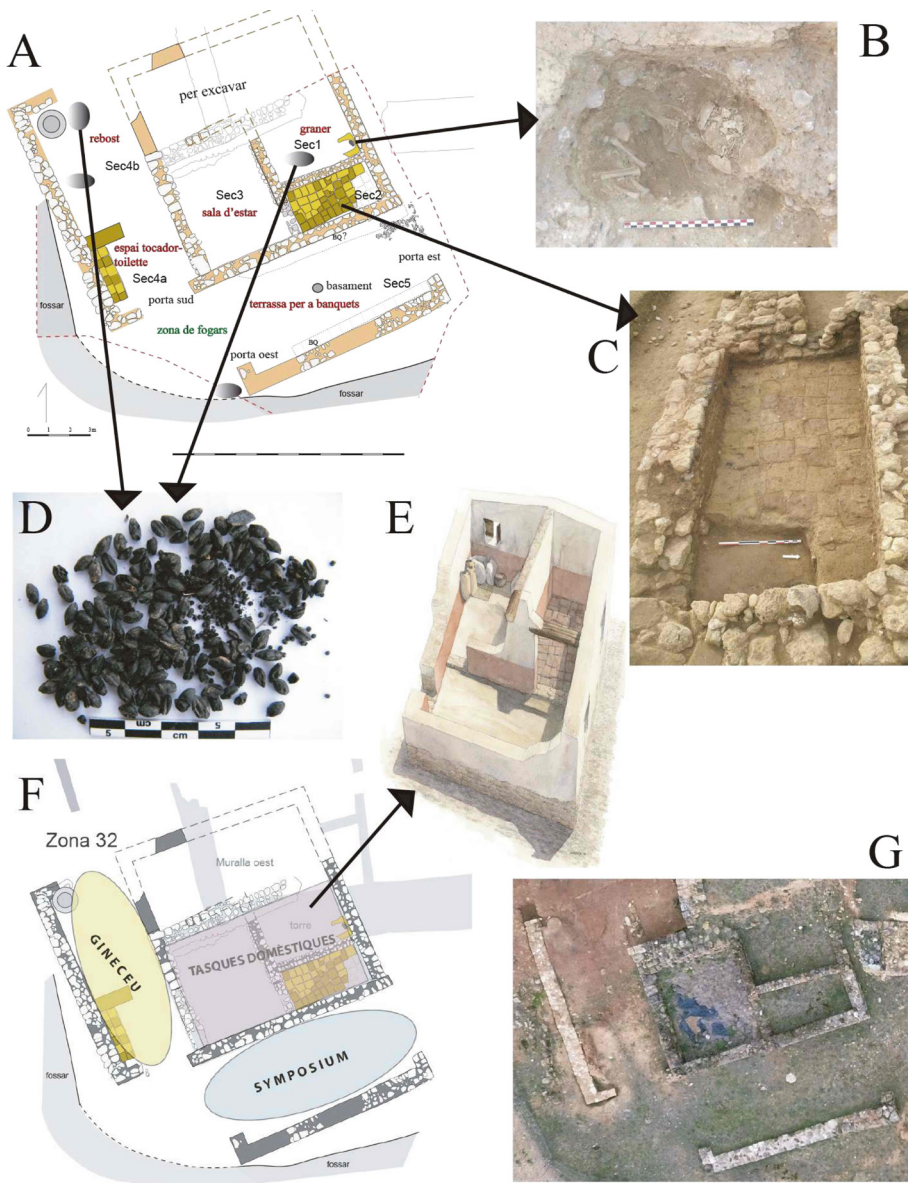

Fig. 2. Elements característics de l'edifici ES516. Planta (A i F). Dipòsit funerari perinatal del Sector 1 (B); Paret coberta amb decoració pintada en vermell del Sector 3 (E). Pavimentació de maó cru del Sector 2 (C). Vista general de l'edifici: a la dreta, el Sector 5; a l'esquerra el 4 (G). Cereals cremats (D).

De les dades que tenim sobre l'ús final d'aquest bloc tripartit hem pogut documentar la probable existència d'un graner domèstic en el sector 1, a causa de la quantitat de llavors carbonitzades escampades pel paviment. L'estudi preliminar d'una mostra de 30 litres de terra va documentar una concentració específica formada de dos cereals de primavera com el panís/mill italià (*Setaria italica*) i l'ordi vestit (*Hordeum vulgare*), encara que aquest també es pot sembrar a la tardor-hivern¹.

En el racó sud-est d'aquesta estança i sota el paviment de terra es va documentar l'enterrament d'un individu infantil, de pocs dies de vida, col·locat dins les restes d'un forn obsolet (Agustí, Pons 2016; fig. 2A). El sector 2 correspon a una sala petita que tenia un terra cobert de tovots groguencs i rogencs, de difícil interpretació funcional, tot i que hi ha paral·lels que el defineixen com paviments d'habitacions (fig. 2 C). El sector 3 és el més gran del bloc central i es comunica amb l'àmbit 2 per una porta interna. Tot i que es van documentar dos sòls d'ocupació de la fase final, no s'ha trobat res que pugui donar certa informació sobre el seu ús.

1 Aquesta dualitat de cereals ja havia estat documentada en el cas de la FS6, una fossa domèstica d'emmagatzematge sense control atmosfèric per la transformació de cereals, amb més de 26.817 restes, de les quals 14.321 corresponien al panís (*Setaria italica*) i 4.120 a l'ordi vestit (*Hordeum vulgare*), entre altres (Canal 2001).

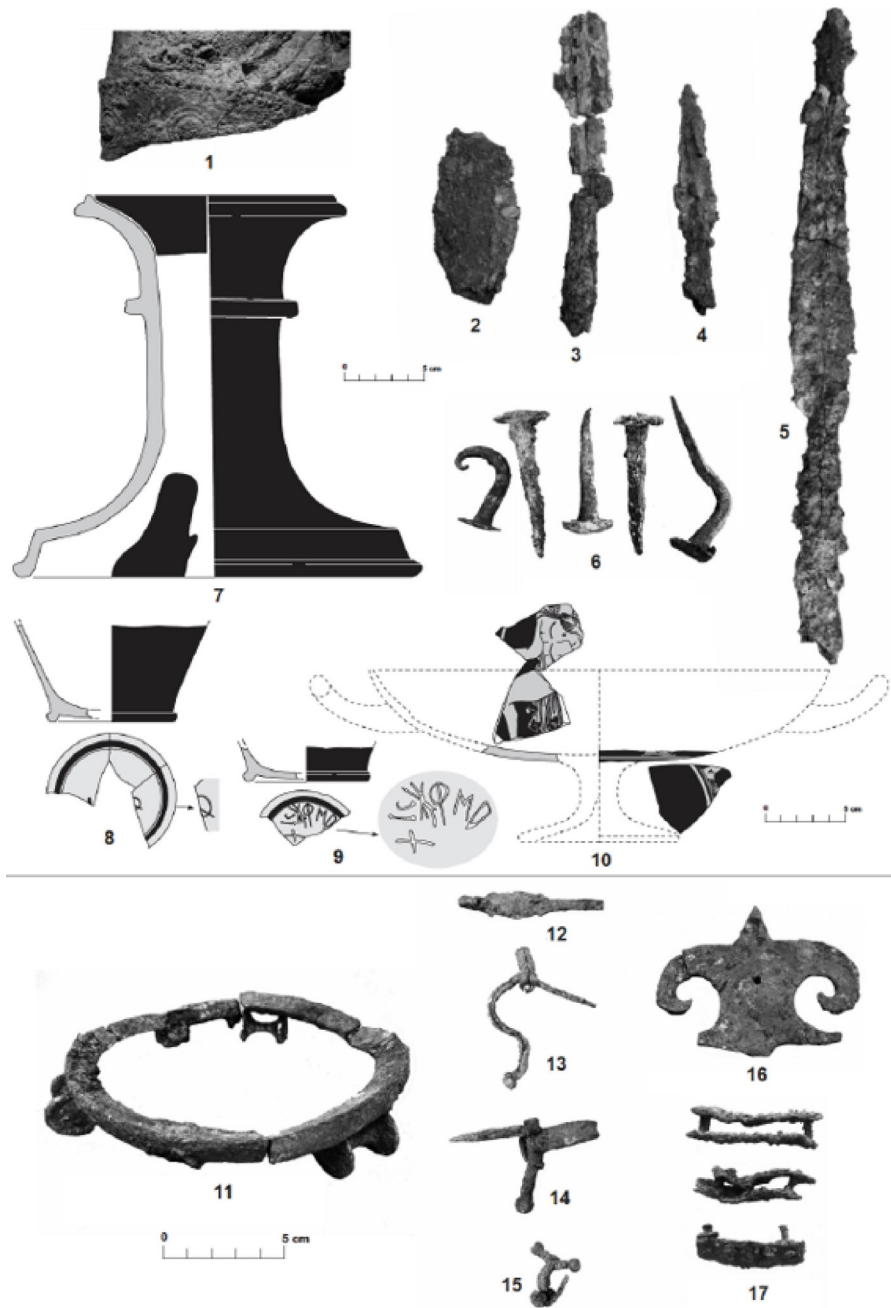

Fig. 3. Conjunt d'objectes trobats en el Sector 5. 1, fragment plegat d'un pectoral decorat, de bronze; 2, 3, 4 i 5, puntes llancívoles de ferro; 6, claus de coure trobats a l'exterior sud de l'estança 5; 7-10, ceràmiques àtiques (7, suport de vernís negre; 8-9, bases d'escifs amb grafits grec i ibèric; 10, copa de figures roges); 11-17, objectes en bronze (11, suport; 12, *scalptorium*; 13-15, fibules; 16, aplics de vaixel·la; 17, grapes de bronze).

A aquest nucli central es varen documentar dos blocs annexos. El bloc sud (sector 5), de mides aproximades de 10,40 m per 4,50 m amb un espai útil de 50 m², no presenta cap subdivisió i està delimitat per un mur meridional d'un gruix superior al dels murs perimetrals de la part central, uns 82 cm. Les dues amples obertures afrontades situades en els extrems est i oest reforcen la seva aparença de pati o espai exterior semi cobert. Tot el terra d'aquest sector està cobert per una capa d'argila compacta i dura i en els dos costats llargs de la sala, pel nord i pel sud, hi havia unes banquetes de lloses de terra preparada (*klinia*?) adossades als murs per a asseure-s'hi o per a acomodar-s'hi. Sobre el paviment és on es documentà un nombre important de restes de fauna, especialment extremitats amb connexió anatòmica pertanyents a ovcaprins, bovins i suïns. Les característiques específiques dels ossos documentats, edat de sacrifici, restes i traces de ganivet i termoalteracions importants, així com la troballa de vaixel·la de bronze, armament defensiu de ferro (ganivets, i eines llancívoles), a més de les restes d'una probable cuirassa protectora de bronze ricament decorada, etc. assenyalen aquesta gran estança com un possible lloc de reunió per a banquetes (*symposia*, fig. 3). La cocció dels aliments es faria fora del recinte, entre les portes oest del sector 5 i sud del sector 4, com ho confirma l'existència de fogars, així com també a l'exterior de la porta est del sector 5, on destacà la gran quantitat de fauna d'ossos grans que s'hi trobaren escampats. La representació taxonòmica diferencial documentada a l'interior del sector 5 i a l'exterior de la porta est permet pensar en l'existència d'una zona externa on es llençarien els residus culinàries més grans, i a la zona interna s'acumularien les restes més discretes.

El bloc occidental (sector 4) és de forma rectangular, de mides similars a les del sector 5, amb un mur perimetral a l'oest, d'una amplada d'uns 82 cm per una llargada semblant al sector 5 d'uns 10,40 m. El sector 4 està compartimentat en dues estances separades per un mur de terra massissa (terra amassada i modelada).

Al sud es troba l'estança 4a, que forma un petit espai gairebé quadrat (de 15,50 m² d'espai útil, 3,60 m² × 4,20 m) amb una porta d'obertura ampla orientada al sud; i al nord, l'estança 4b, excavada la seva totalitat, és d'una superfície més gran (27,93 m², 6 m de llarg × 4,20 m d'amplada). Aquest bloc occidental estaria completament cobert, ja que en l'espai del sud disposa d'una banqueteta de 3,60 m de llarg, feta d'una doble filada de tovots quadrats de colors groguencs i rogencs que li donen una amplada de 80 cm, la qual s'adossa al mur perimètric de l'estança (MR557). Dins d'aquest petit espai es varen

trobar nombrosos fragments de vasos àtics, prop d'un centenar d'exemplars amb una proporció molt alta de peces de figures roges i també de vernís negre. Dins l'àmbit tipològic, el comportament és molt atípic; predominen les peces de tocador tipus *píxide* o lecanide (caixes de joies), alabastres (per a perfums), ascós, bols, crateriscs, lècits i aríbals, vasos amb decoració plàstica, i també vasos per beure, com els escifs amb el motiu del mussol (*glaux*), entre altres (Asensio *et al.* 2017). (fig. 4).

A la part nord del sector 4 es troba l'estança 4b, que és considerablement més gran (27,93 m²) i fou definida com el rebost o despensa de l'edifici per la troballa d'un conjunt de dues piles de cereals cremats per l'incendi que es produí en l'edifici. Un estudi previ realitzat en una de les piles va destacar l'agrupació mono específica de blat nu *Triticum aestivum/durum* (un 84,26 %) seguit de l'ordi vestit (2,65 %) entre altres, conjunt preparat per a la molta (López 2011 inèdit). Una segona pila trobada recentment està en estudi.

Aquesta composició de materials concentrats als àmbits externs podria indicar, pel que fa a l'àmbit funcional o de gènere, un caràcter femení en l'espai S4, que contrastaria clarament amb els elements localitzats en el sector S5, on hi ha una concentració d'objectes vinculats tradicionalment al gènere masculí, especialment l'armament i a la celebració de *symposia*.

Aquest edifici fou derruït per un incendi molt intens que va generar uns potents estrats runa de parets de tovots caigudes i bigues del sostre cremades. És en aquests nivells de destrucció i de preparació per a noves construccions, datats als voltants del darrer quart del s. V aC i principis del IV aC, on s'han recuperat les inscripcions ibèriques i gregues que són l'objecte d'aquest treball.

L'edifici ES516 destaca per la seva singularitat en tots els aspectes, tant per la seva estructura, amb una planta complexa, compacta i de gran regularitat, com per la seva cultura material. A l'hora de cercar les causes del caràcter excepcional d'aquest conjunt arquitectònic, el factor explicatiu que sembla més versemblant és el de l'existència d'una relació directa amb l'enclavament grec d'*Emporion*, situat a una distància aproximada de 17 km.

El que cal dilucidar és quina podria ser la naturalesa d'aquesta relació. Així, en primera instància, s'avalua la diversa tipologia d'assentaments que l'arqueologia ha documentat en els territoris que rodegen els centres colonials grecs a occident. Un dels fenòmens més característics d'aquests contextos colonials és el de la creació de punts de demarcació i control dels límits de les *chorai* o territoris polítics generats per cada establiment. Aquests poden

respondre a dos models ben diferents: espais tipus santuari, llocs sagrats, inviolables, per facilitar el contacte amb les poblacions locals, tipus Sibarís, Selinunt o Metapont, o directament petits nuclis fortament fortificats, de caràcter eminentment defensiu, com podrien ser els exemples de Moio de la Civitella a Vèlia, o el nucli de Mayans entorn de *Massalia* (Bats *et al.* 2010,172; Bernard *et al.* 2010).

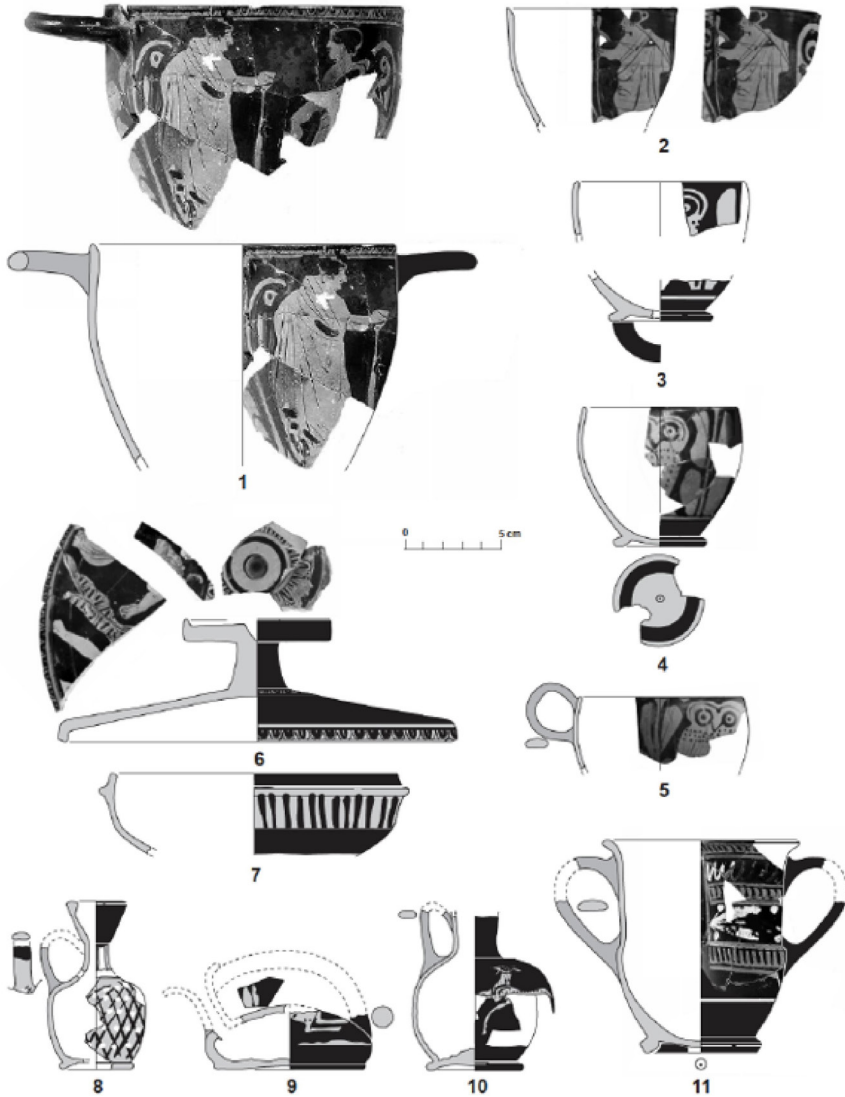

Fig. 4. Conjunt de ceràmiques trobades en el Sector 4a. 1 i 2: Escifis de tipus A; 3 a 5: Escifis de tipus B (glaux); 6 i 7: Lecànides; 8 i 10: Lècits 'aribalístics'; 9: Ascós; 11: *Kantharos* 'sessile' del grup de 'Saint-Valentin'

Cap d'aquestes dues opcions, però, sembla que representi paral·lels satisfactoris per al cas de l'edifici 516, prou diferent de tots els casos esmentats. Una via alternativa seria posar-lo en relació amb un fenomen prou estès en els marges de zones d'implantació o intens impacte colonial, el del sorgiment de conjunts arquitectònics molt diferents de la tradició de l'entorn indígena, de cases molt complexes i sofisticades pel que fa a la planta, tècnica constructiva, acabats i decoració, que sovint estan associats a lots de cultura material poc freqüent, amb abundància de vaixel·la de luxe, elements de prestigi social i de culte, i sobretot elements relacionats amb el *symposium*. Edificis d'aquest tipus, interpretats com a residències senyorial, són ben coneguts, i, per la semblança amb el cas del Mas Castellar de Pontós, cal destacar el cas de Torre di Satriano, a la perifèria de les colònies magnogregues del sud d'Itàlia (Osanna, Capozzoli 2012).

En definitiva, d'acord amb tota aquesta sèrie de paral·lels, es valora la hipòtesi que es tracti d'un edifici senyorial, de tipus residencial, habitat probablement per unes elits indígenes molt afins als interessos d'*Emporion*. En darrer terme resta oberta la qüestió sobre els promotors i ocupants de l'edifici 516, si eren de filiació hel·lènica o indígenes culturitzats per la colònia grega. Segons el nostre punt de vista, té més força la hipòtesi del caràcter local dels residents d'aquest edifici singular. Les agrupacions de grans carbonitzades escampades en el sector 1, sector 4b i exteriors de l'edifici, l'acumulació de molins de vaivé atribuïts a la fase d'ocupació de l'edifici o l'enterrament d'un nadó sota el paviment del sector 1 (fig. 2A) serien indicadors arqueològics que apunten en aquest sentit. En darrer terme, també es coneixen algunes sitges contemporànies, localitzades en la part nord-est (FS134a i FS137, de volums conservats de 3.696 l i 5.000 l) i a la part nord-oest (FS102 molt arrasada) del Camp de Dalt. No obstant això, les activitats de concentració i de gestió d'excedents cerealístics van prendre una dimensió i un paper determinants a partir del poblat fortificat.

4. Les inscripcions ibèriques

En el treball anterior ja vam publicar la base d'un escif àtic amb la inscripció ibèrica *tarśa*[(Fig. 5; Ferrer i Jané *et al.* 2016) que havia aparegut a la campanya de 2014 a l'edifici singular.

Fig. 5. Inscripció de la campanya del 2014.

El 2019 va aparèixer una nova inscripció a les runes de la terrassa sud de l'edifici, a uns metres de distància d'on havia aparegut l'anterior i amb una cronologia estimada d'amortització també del darrer quart el s. V aC. Es tracta d'un esgrafiament incomplet per la dreta de quatre signes en un fragment de base d'un escif àtic de vernís negre (fig. 6 A1), que reproduïx el mateix text que tenia la primera, *tarśa*+[, amb l'afegit d'un fragment d'un signe perdut. A la fotografia original del dia que va sortir s'aprecien bé els traços de la inscripció, però, desgraciadament, en el procés de rentat de la peça, la base es va revelar molt fràgil i en l'estat actual els traços estan molt difuminats (fig. 6 A).

Afortunadament, a la campanya del 2021 també a les runes de la terrassa sud de l'edifici 516 va aparèixer un segon fragment clarament complet per la dreta i que presenta un signe fragmentat per l'esquerra, de text ,]+*ñar*, que completava l'anterior, cosa que permet reconstruir la inscripció en la seva totalitat: *tarśabañar* (fig. 6 C).

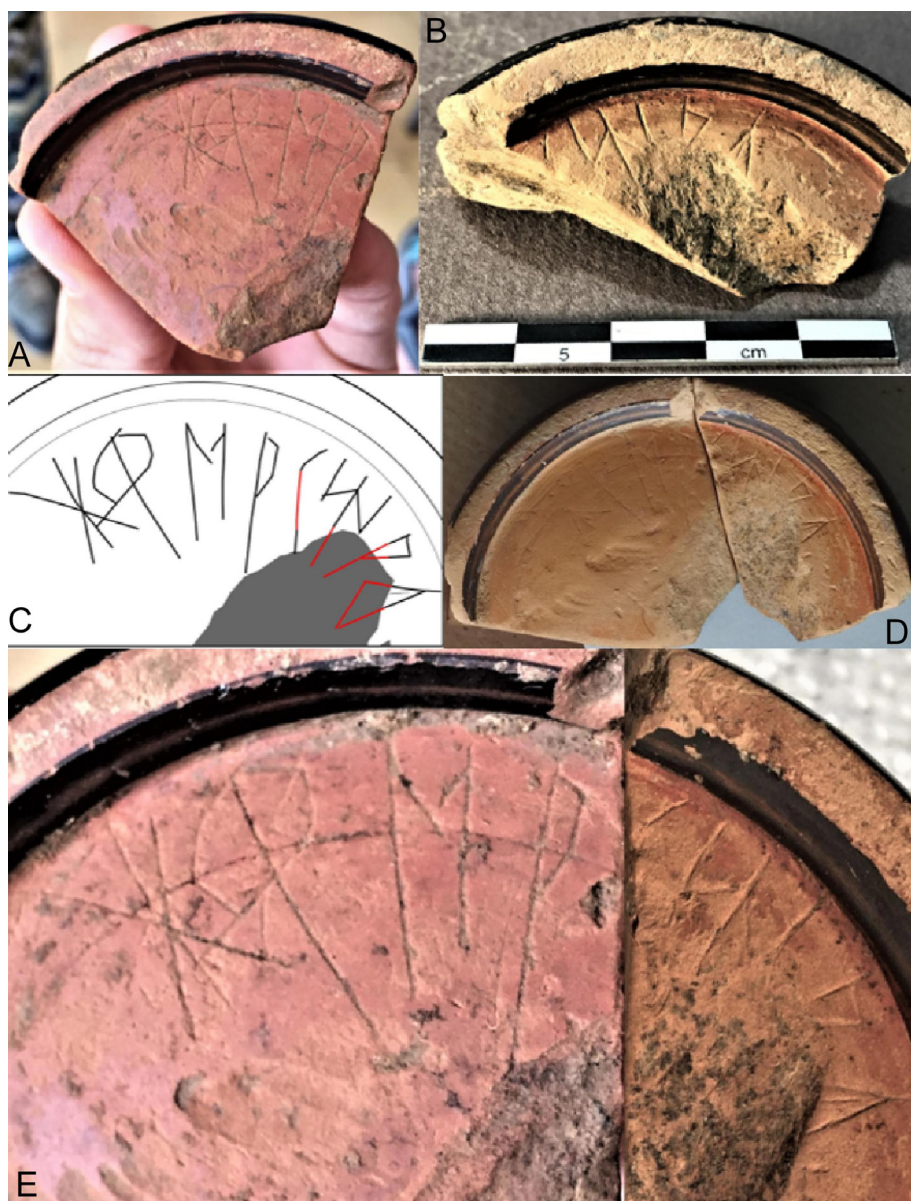

Fig. 6. Nova inscripció: Primer fragment (A). Segon fragment (B). Dibuix (C). Reconstrucció actual (D). Reconstrucció virtual (E).

El primer signe és un clar $ta3^2$, el segon és un $f3$, el tercer un $s1$ i el quart un signe $a3$. Sembla que hi podria haver restes de l'inici d'un traç vertical just a tocar de la fractura, que podria correspondre a una gran diversitat de

2 Les variants de signes usades són les de la classificació d'Untermann a *MLH III* (246-247), excepte per $ta3$ (Ferrer i Jané 2005).

signes de no haver aparegut el segon fragment. De la mateixa manera, d'haver aparegut sense l'altre fragment, el petit traç diagonal en posició superior del segon fragment en principi podria correspondre a diversos signes, però la comparació amb el fragment anterior permet reconstruir inequívocament un **ba2** de cap curvilini característic de les inscripcions més antigues. El segon és clarament un signe **m1** que ha perdut part de la base. Tot i que la seva transcripció tradicional és **m**, basada en el seu valor en escriptura celtibèrica, preferim actualitzar-la ja a una més apropiada **ń** d'acord amb el seu comportament en ibèric com a nasal marcada (Ferrer i Jané 2010, 103; 2015, 343; Sabaté 2021, 14), però amb seguretat no labial (Correa 1999, 345). El tercer ha perdut més de la meitat inferior però no pot ser altra cosa que **a1** o **bi1**. Finalment, el quart i darrer és el més dubtós, atès que conserva només l'extrem superior. Si el traç interior es confirmés hauria de ser un **tu2**, però es tracta d'un traç molt més fi que els altres i probablement sigui superficial. Així doncs, es podria reconstruir un signe **r**, **ka** o **l**, tot i que la reconstrucció més probable d'aquest signe és que fos un signe **r**, bé **r3** o més probablement **r1**. Per tant, la lectura proposada és *tarśabañar*.

La segmentació més probable de *tarśabañar* és la d'identificar un onomàstic *tarśabañ* seguit del morfema **ar**, que habitualment s'interpreta com a marca de genitiu i que acompanya habitualment els noms de persona a les marques de propietat (cf. Moncunill i Velaza 2019, 96). Tot i així, la segmentació de *tarśabañ* no és especialment clara. Per una banda seria possible identificar un element final **bañ** que seria una versió del més freqüent **ban** (cf. Moncunill i Velaza 2019, 132). Però si fos així, l'element inicial hauria de ser *tarśa* que no té paral·lels. Al contrari, si considerem que el primer element és el freqüent **tar** (Untermann 1990, núm. 115; Rodríguez Ramos 2014, núm. 138), aleshores el segon formant podria ser *śabañ*. Pel que fa a **tar**, tot i que és molt més freqüent com a segon formant, per exemple *biúrtař* (HER.02.03 i GI.10.17), també el tenim documentat en un parell de casos com a primer formant amb certa claredat: *tarťolo* (GI.15.31) i *tarbeřon* (CS.14.01).

En tot cas, el millor paral·lel per *tarśabañ* seria el text *arģisabañ* d'un fragment de paret externa d'una ceràmica grisa del Turó de Can Oliver (fig. 7, B.20.3³, Cerdanyola del Vallès). Tot i així, el primer i el darrer signe estan fragmentats i no es pot assegurar que estigui completa per cap costat. La lectura **a** del primer signe sembla segura, mentre que la lectura **ń** del signe final

3 Si no s'indica el contrari, les referències a inscripcions paleohispàniques corresponen al Banc de Dades Hespèria (BDH): <http://hesperia.ucm.es/>.

presentava dubtes, atès que, a partir del dibuix publicat per Barberà (1962, 149), la reconstrucció d'aquest signe no era evident. Els dubtes de lectura s'han esvaït en aparèixer al MAC la peça perduda i confirmar-se que en el dibuix de Barberà hi faltava un traç vertical que és el que permet considerar que l'única lectura possible d'aquest signe és **ń**.

Fig. 7. Inscripció del Turó de Can Oliver (MAC Barcelona): **arqisabań**

Cal dir que ja Maluquer de Motes (1968, 124) llegia **ń** aquest signe, probablement per conèixer directament la peça. En canvi, Untermann, ja només a partir del dibuix, mantenia la lectura **ń** però amb dubtes, **arqisabań**. Altres possibilitats suggerides ja es poden descartar, com seria la proposta de Rodríguez Ramos (2014) de llegir **arqisaba**[sense considerar significatives les restes del darrer signe. Així com la de Moncunill (2010, 48) que transcrivia **arqisaba+**, però considerant preferible la lectura **arqisabań**, tot i que al lèxic de MLH (Moncunill i Velaza 2019, 105) ja es recupera la lectura **arqisabań**. El primer component és el ben conegut **arqi** (Untermann 1990, núm. 14; Rodríguez Ramos 2014, núm. 12), cosa que identificaria com a segon component el mateix **sabań** que trobem a **tarisabań**.

La hipòtesi principal que explica que apareguin en el mateix edifici dues inscripcions amb el mateix nom gravat és que estiguin identificant no només el propietari de l'objecte, sinó el de la casa. No és un cas freqüent, però ja s'ha documentat en diverses ocasions. El paral·lel més clar seria el cas de

šaleitařtin, un antropònim que va aparèixer en cinc recipients procedents del mateix habitatge de Can Rossó (Argençola; B.09.01-05; Ferrer i Jané 2012). Un altre cas similar (Simón 2017, 20) són els esgrafiats realitzats en ceràmiques d'Azaila que porten les mateixes inscripcions, normalment un parell de signes, i que Simón ha demostrat que procedeixen de les mateixes cases, confirmant que molt probablement es tracti de les formes abreujades dels antropònims dels propietaris.

La segona alternativa que es podria plantejar és que *taršabañ* fos un teònim, atès que la repetició també és una característica més habitual en teònims que no pas en antropònims en els contextos culturals. Aquesta circumstància es produeix a les inscripcions rupestres de caràcter votiu, especialment les de la Cerdanya, on **balkar** i **urdal** s'han identificat com a teònims pel seu alt grau de repetició (Ferrer i Jané 2018; 2019a; 2020). Addicionalment, alguns d'aquests teònims s'han identificat sobre vasos ceràmics, com **balkar**, fet que avalaria la possibilitat de trobar altres teònims en contextos on normalment esperaríem noms de persona. Tot i així, no hi ha res de l'edifici que faci pensar en un context cultural.

Una tercera possibilitat és que fos un element del lèxic comú seguint l'esquema N + **ban** + **ar**, que es documenta a les marques de valor d'**ars** d'alguns hemiòbols, **etebanar**, on **ete** seria la referència al valor de les unitats de bronze que més freqüentment apareixen com **eta** (Ferrer i Jané 2007, 62). Però tampoc sembla una alternativa gaire probable, atès que res apunta que *tarša* sigui un element autònom.

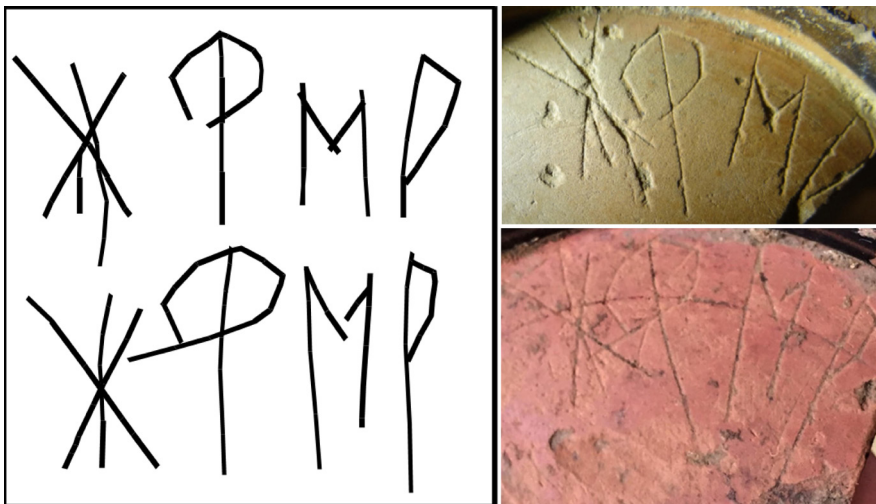

Fig. 8. Comparativa de la part comuna de les dues inscripcions.

Pel que fa a la comparativa entre les dues inscripcions ibèriques, cal dir que les diferències entre els signes finals **ř**, **ś** i **a**, tot i existir, a la segona els signes són més allargats, no semblen significatives, però està clar que la forma de traçar el signe **ta** és diferent (fig. 8). En el primer, el traç adicional que identifica la variant complexa està realitzat amb dos traços independents, **ta3**, tot i que un d'ells més llarg que l'altre, mentre que en el segon, aquest traç, aparentment, s'ha realitzat de forma unitària, **ta2** (Ferrer i Jané 2005, 960). Tot i així, en aquest cas considerem que es tractaria d'una variació no significativa i que podrien arribar a ser obra de la mateixa persona.

Adicionalment, cal recordar que tot i que vam arribar a plantejar la possibilitat que el **ta** de la primera inscripció fos una variant supercomplexa del signe **ta2** (Ferrer *et al.* 2016, 121), en aparèixer la segona inscripció ja vam descartar aquest plantejament, assumint que el traç superior s'havia allargat involuntàriament en no controlar bé la força aplicada (Ferrer i Jané 2019b, 39).

En una base d'escif de ceràmica àtica que ha aparegut a la campanya de gener de 2025 apareix un signe que podria ser interpretat com un signe **u** molt allargat (fig. 12, D), però sembla més aviat un dibuix simbòlic d'una fletxa o llança, que apareix sobreposat a una probable θ grega (fig. 12, D). Tot i que estrictament també podria ser un **te** complex ibèric o un símbol indeterminat, potser un escut, el context general afavoreix la interpretació grega.

També en un escif de la campanya del 2019 hi ha un signe **ko1** simple a la paret a mitjana alçada (fig. 12, A) i a la part exterior de la base hi podria haver un signe **u** o **tu** ibèric (fig. 12, E), idèntic a un dels ja publicats (Ferrer *et al.* 2016, 119, fig. 2), però que també podria ser una Ψ grega.

5. Les inscripcions gregues

De les dotze peces inscrites aparegudes de moment a l'edifici singular (fig. 9), vuit porten només signes grecs⁴, dues només signes ibèrics i dues porten o podrien portar signes grecs i ibèrics (taula 1). Pel que fa a les inscripcions gregues, normalment, en la major part de jaciments ibèrics, les atribuiríem sense dubtes al procés de comercialització. En aquest cas, la proximitat a *Emporion*, i que es tracti d'un edifici amb una arquitectura de tipus clàssic,

4 Agraïm els comentaris de Mª Paz de Hoz sobre aquest conjunt, tot i que les lectures indicades són de la nostra responsabilitat. No és objecte d'aquest treball l'anàlisi detallada de les inscripcions gregues, que esperem que realitzi aquesta investigadora en el futur.

així com la presència d'un percentatge de materials grecs tant significatiu, ens obliga a plantejar la possibilitat que algunes podrien haver estat realitzades per persones o bé d'origen grec, o bé indígenes hel·lenitzats, que habitessin o freqüentessin l'edifici.

Ref./ Fig.	Suport	Posició	Esriptura	Any	Localització	Text	S
1 / 12A	Cer. àtica (Cílica)	Base	Grega	2012	Sector 6 (MC-32030-1)	ΔAY +[4
2 / 10.3	Cer. àtica (Escif)	Base	Grega	2014	Sector 4b (MC-32027-95)	Φ[I]	1
3 / 11B	Cer. àtica (Escif)	Sota nansa	Grega	2014	Sector 5 (MC-32029-7)	Δ	1
4 / 11A	Cer. àtica (Escif)	Sota nansa	Grega	2014	Sector 5 (MC-32029-8)	Δ	1
5 / 5	Cer. àtica (Escif)	Base	Ibèrica	2014	Sector 5 (MC-32029-20)	<i>tarša</i> [4
6 / 6	Cer. àtica (Escif)	Base	Ibèrica	2019 / 2021	Enderroc exterior est sector 5 (MC-30426-5) + (MC-30453-12)	<i>taršabañar</i>	8
7 / 11F	Cer. àtica (Escif)	Sota nansa	Grega	2019	Enderroc ext. est sector 5 (MC-30433-5)	O	1
8 / 11D / 11E / 12A / 12E	Cer. àtica (Escif)	Sota nansa / panxa / base	Grega i ibèrica	2019	Enderroc exterior est sector 5 (MC-30433-4)	O / O / ko / Ψ o u o tu / n o i	5
9 / 10.1	Cer. àtica (Bol)	Base	Grega	2024	Sector 4b (MC-32146-16)	ΦI	2
10 / 10.2	Cer. àtica (Escif)	Base	Grega	2024	Sector 4b (MC-32146-21)	ΦI	2
11 / 12B	Cer. àtica (Escif)	Base	Grega	2024	Sector 4b (MC-32146-20)	OE	2
12 / / 12D	Cer. àtica (Escif)	Base	Grega i/o ibèrica	2025	Enderroc exterior nord (MC-32157)	θ o te o símbol? / símbol (↑) o u?	1 o 2

Taula 1. Inscripcions de l'Edifici 516.

El grup principal és el dels tres grafitis que porten o podrien portar la marca Φ I (Fig. 10) A la campanya de 2024 van aparèixer al sector 4b una base d'escif i una base d'un bol, ambdós de ceràmica àtica, que portaven aquesta marca, on el cercle de la Φ envolta el *miltos* central. El segon exemplar està prou sencer com per assegurar que el text està complet. La seva aparició ens ha fet reconsiderar la lectura d'un dels grafitis d'un escif de la campanya del 2014, que també és del sector 4b, del que només és visible la part superior de la Φ , que es podria reconstruir com un altre Φ [I], més que no ibèric] ϵ , que és com ho vam publicar (Ferrer *et al.* 2016, 120, fig. 3, núm. 11). Per les mateixes raons, hem canviat la lectura d'un suposat ibèric]**ba** ϵ , procedent d'un sondeig del 1998 (Panosa 2001, 7.1; Ferrer *et al.* 2016, 120, fig. 3, núm. 11), per un nou Φ I, que correspon a l'abocador 38 cronològicament corresponent a la fase d'abandonament de l'*oppidum* de mitjan s. IV.

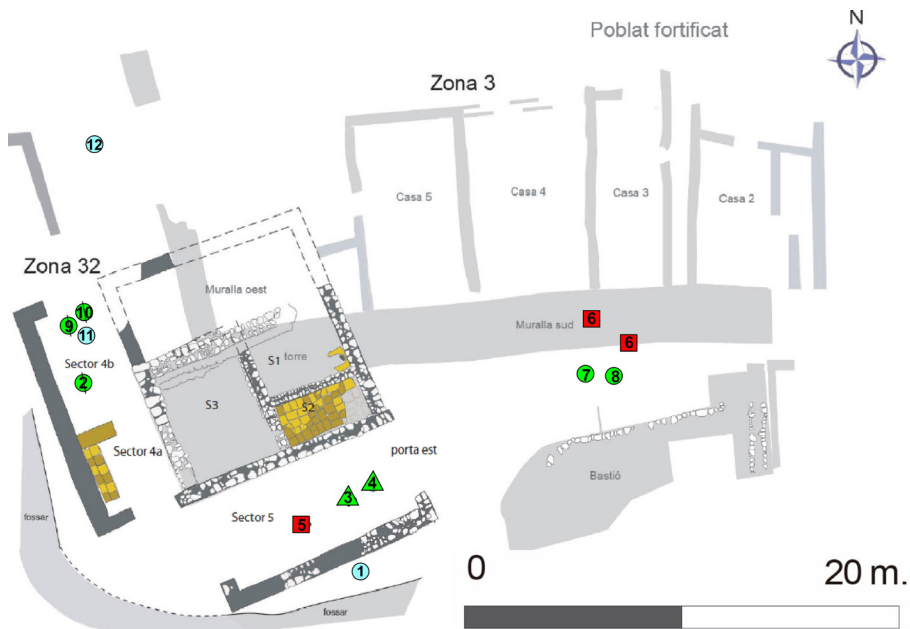

Fig. 9. Localització de les inscripcions: gregues amb Φ I (cercles verds amb traç interior: 2, 9 i 10), gregues amb O (cercles verds: 7 i 8), gregues amb Δ (triangles verds: 3 i 4), altres gregues (cercles blaus: 1 i 11), ibèriques (quadrats vermells: 5 i 6) i altres (12).

El primer que crida l'atenció es la disparitat de posicions, grandàries i gruix dels traços dels signes Φ i I, res fa pensar que hagin estat realitzats per la mateixa mà, o en tot cas, no en el mateix moment de forma planificada. Tot i així, en podríem fer dos grups, els dos de la campanya del 2024, de grans dimensions i traç gruixut centrats al *miltos*, mentre que els dos de les campanyes

anteriors són de petites dimensions, de traços més fins i estan situats per sobre del *miltos*.

Un parell d'inscripcions similars ja es coneixien del derelictes del Sec realitzades a l'exterior de sengles bases de ceràmica àtica de vernís negre (de Hoz 1987, 615-616, núm. 21 i 22; de Hoz 2014, 475.2-3) i que s'interpreten com a marques realitzades durant el procés de comercialització, potser indicant el nom abreujat del comerciant. Agraïm a Victor Sabaté⁵ que en el torn de preguntes de la comunicació ens informés que hi ha dos ΦI inèdits procedents de les noves excavacions (de Juan 2023) també al fons exterior de dues altres bases de ceràmica àtica de vernís negre. Tot i així, fins i tot acceptant que les del Mas Castellar fossin marques comercials, caldria pensar en una semblança casual per ser ΦI un començament molt comú en noms grecs. Addicionalment, la cronologia del derelictes, originalment del segon quart del s. IV aC, però que darrerament ja es situa al darrer quart del s. IV aC (de Juan 2023), seria molt més tardana que la destrucció de l'edifici singular en el darrer quart del s. V aC.

Per la seva correcta interpretació, cal tenir present que els vasos que porten grafit a la base són una minoria, i si exclouem els que porten marques de propietat o culturals, els grafit estrictament comercials encara són més excepcionals. L'explicació és, primer, que en la majoria de casos no era necessari marcar les peces i, segon, que quan es feia les marques identificaven lots de productes, on només calia marcar un dels vasos del lot, probablement el que estava més a la vista. Les marques identificaven les que pertanyien a un mateix comerciant, el nombre i tipus de vasos del lot, així com altres característiques comunes, com podria ser el preu (Johnson 1974, 146; de Hoz 2013, 44). En el nostre cas, no sembla que pugui tenir relació estrictament amb el tipus de vas, atès que dos dels vasos són escifs i l'altra és un bol.

La raresa de les marques comercials en els conjunts de ceràmica àtica recuperats en un jaciment l'exemplifica el cas de Cancho Roano (Zalamea de la Serena, Badajoz), un conjunt de més de 300 vasos, també de finals del s. V aC (Celestino 2022), on només hi figura un grafit d'un signe en escriptura local i cap marca grega (de Hoz 2014), malgrat seguir uns circuits comercials similars en origen.

5 També li agraïm els comentaris a una primera versió d'aquest treball, que n'ha permès millorar el resultat final. Així com la fotografia de la fig. 7.

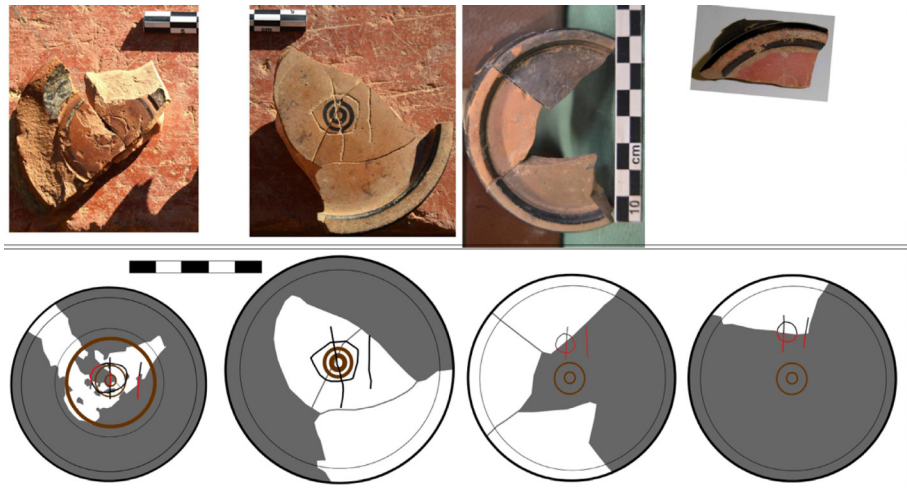

Fig. 10. Inscripcions gregues amb Φ I. Les tres primeres de la casa singular (taula 1: 9,10 i 2), la quarta de l'Abocador 38 de la fase posterior.

En el cas del derelict del Sec, els quatre grafits tenen una bona justificació, atès que el vaixell transportava una gran quantitat de vasos que podrien estar agrupats en diversos lots, tant del mateix comerciant, com d'altres, com exemplifica la diversitat de marques gregues i fenícies identificades (de Hoz 1987). En canvi, en el cas de l'edifici singular del Mas Castellar, tot i que el nombre de vasos grecs és inusualment alt, no sembla gaire probable que els tres vasos que servien de referència a tres lots diferents durant la seva comercialització haguessin acabat amortitzats junts en un petit espai del sector 4b dedicat a les activitats domèstiques. Hauríem d'assumir, no només que els tres lots van acabar sencers o gairebé sencers al Mas Castellar, sinó que les peces ja marcades que els identificaven foren seleccionades per a destinar-los a una mateixa funció. Sembla que tindria més sentit i que seria més econòmic pensar que els grafits s'haguessin realitzat un cop ja estaven essent usats a l'edifici per a una mateixa funció i això explicaria millor que estiguessin junts quan es va destruir l'edifici.

Respecte a quin seria el significat de la marca Φ I, la primera explicació alternativa a la interpretació comercial seria pensar en què pogués identificar un dels habitants de la casa, que és la que vam plantejar a la comunicació al col·loqui, i que per la localització a les estances d'activitats domèstiques seria plausible que fos un nom femení, tot i que en ell mateix no hi ha res que l'identifiqui com a femení. En tot cas, si fos així, podria ser el de la senyora de la casa, potser $\Phi\acute{\iota}\lambda\eta$, tot i que hi ha altres candidats entre els grafits de l'edifici per identificar les persones que hi residien i que hi ha un nombrós grup de

noms grecs que comencen per ΦΙ. En contra d'aquesta interpretació hi hauria el fet que el nom estigui tan abreujat, circumstància més típica de les marques comercials, que no de les de propietat. Així, per exemple a *Emporion* tenim dos esgrafiats de propietat sobre ceràmica àtica de finals del s. V aC amb noms de dones amb els noms sencers (de Hoz 2014, núm. 6 i 7).

Fig. 11. Inscripcions sota les nanses del Mas Castellar de Pontós (taula 1: 4, 3, Casa 4, 8a, 8b i 7).

Una segona possibilitat, apuntada al col·loqui en el torn de preguntes per part de Fernández Nieto⁶ va suggerir que fossin bé peces reservades pels convidats en general, essent en aquest cas ΦΙ la forma abreujada de φίλος. Aquesta explicació també justificaria que apareguessin juntes, però, en contra d'aquesta hipòtesi hi hauria el fet que de ser una pràctica habitual, esperaríem que hagués deixat més rastres epigràfics, que no ens consten.

En resum, tot apunta a que la marca hauria d'estar relacionada amb la funció d'aquest vasos dins de la casa, sense que puguem precisar quina, més que no pas haver-se realitzat en el procés de comercialització atès que seria poc probable que haguessin acabat amortitzades juntes en el punt de consum final.

Tot i que en un treball anterior (Ferrer *et al.* 2016, 120, fig. 3, núm. 7 i 8) vam considerar la possibilitat que els dos grafits d'un sol signe que apareixien entre les nanses de dos escifis de l'edifici singular poguessin també ser ibèrics, **tu**, i així ho vam indicar al col·loqui, suggerint que identifiqués a un tercer personatge (fig. 11, A i B), les noves troballes d'altres grafits sota les nanses, que són clarament gregues, fa molt més probable que en ambdós casos es tracti d'una delta grega (Δ).

6 <https://youtu.be/mNKndgljSbo?t=6727>. A qui agraïm que ens aclarís via email la seva proposta.

Els dos nous escifs amb grafits sota la nansa són dos escifs àtics que corresponen a un context i moment intermedi entre les runes de l'edifici i la preparació de l'*oppidum*, un amb un signe O romboidal, d'estil més aviat occidental, sota cadascuna de les nanses (fig. 11, D i E), mentre que l'altra portaria una altra O a sota d'una de les nanses (fig. 11, F), estant l'altra nansa perduda. La que correspon a la fig. 11 D ha perdut el traç superior esquerre, però el traç superior dret encara és visible a les fotografies de detall. Addicionalment, a la paret del primer hi ha un clar signe **ko** ibèric (fig. 12, A) i a sota la base hi ha un signe **u** o **tu** ibèric (fig. 12, E), idèntic a un dels ja publicats (Ferrer *et al.* 2016, 119, fig. 2), però que també podria ser una Ψ grega, tot i que traçada de forma poc habitual. A sota sembla que hi podria haver un signe ibèric realitzat amb traços molt més fins, potser **n** o **i**. Ambdues bases coincideixen en portar una mateixa decoració esgrafiada. També un cinquè escif procedent ja d'un context de l'*oppidum* (casa 4), però just a tocar de l'edifici singular, porta un signe grec E a sota d'una de les nanses (fig. 11, C), més que no pas ibèric com inicialment vam considerar possible (Ferrer *et al.* 2016, 120, fig. 3, núm. 9).

Així doncs, tenint en compte que les nanses no semblen el millor lloc per realitzar grafits comercials, al corpus d'inscripcions gregues de la península ibèrica no n'hi ha cap (de Hoz 2014), també els dos grafits amb una Δ , així com els dos amb O, haurien de ser inscripcions realitzades en el propi edifici pels seus habitants i que, per tant, podrien identificar a alguna de les persones que hi habitaven, bé d'origen grec o indígenes hel·lenitzats o com en el cas dels vasos amb la marca ΦI , la funció a la qual estaven destinats. Addicionalment, atesa la raresa de les inscripcions gregues sota la nansa i la seva concentració en els contextos de la casa singular o immediatament posteriors, potser l'escif amb la lletra E sota la nansa de la casa 4 fos una pervivència de material originalment de la casa singular en la fase següent.

Fig. 12. Altres grafits de l'Edifici 516 (taula 1: 8, 11, 1, 2 i 8).

A més, a la comunicació vam oblidar de recuperar per a l'estudi de l'epigrafia de la casa, la inscripció grega més llarga de les localitzades a l'edifici singular (fig. 12, C), ja de la campanya del 2012, que per ser clarament grega havíem exclòs del treball anterior centrat en les inscripcions ibèriques o amb possibilitat de ser ibèriques del jaciment (Ferrer *et al.* 2016, 126 i 127, fig. 13, UE 32030). Aquesta inscripció va aparèixer a les runes de la terrassa sud (sector 6) i té restes de quatre signes ajustats a l'esquerra de la base, alguns ells amb formes poc comunes, amb una possible delta d'estil occidental, que provisionalment llegim com $\Delta AY+[\]$. Si fos un nom i es confirmés la delta inicial, cabria la possibilitat que la delta dels grafits sota les nanses (Δ) fos la seva forma abreujada, tot i que les tres tenen formes diferents.

Finalment, també hi ha un grafit sobre un escif en forma de lligadura (fig. 12, B), potser OE, que és la que per aparèixer aïllada tindria una millor explicació com a marca comercial, tot i que aquesta no té cap paral·lel al corpus d'inscripcions gregues de la península Ibèrica (de Hoz 2014). Potser també podria ser el cas dels possibles signes θ i Ψ (fig. 12, D i E) si es confirmessin

com a grecs, tot i que també probablement siguin representacions simbòliques (taula 1: 8 i 12).

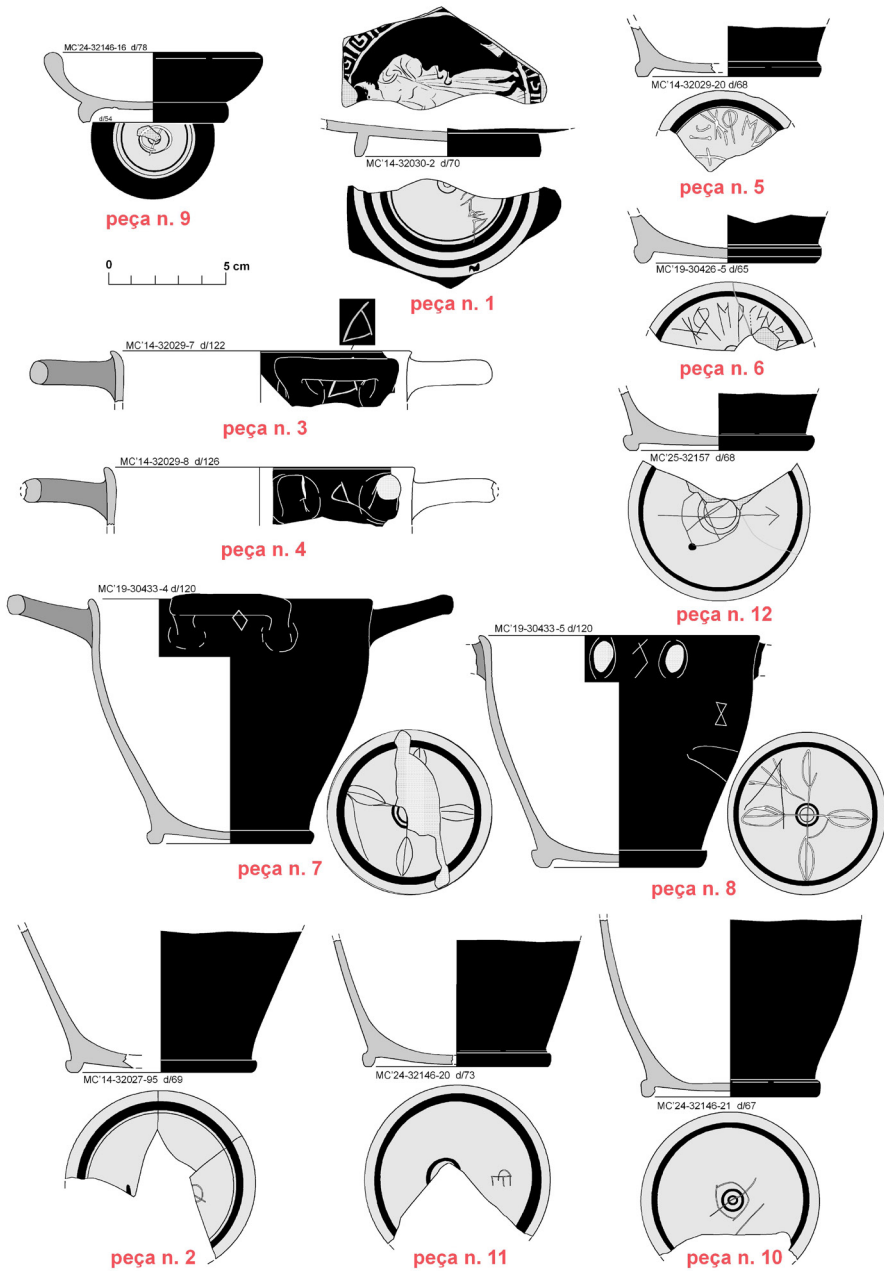

Fig. 13. Dibuixos arqueològics de les inscripcions estudiades.

6. Conclusions

En aquest treball s'ha analitzat una inscripció ibèrica inèdita del Mas Castellar (Pontós) que està fragmentada en dues meitats. La meitat esquerra es va localitzar a les excavacions de la campanya del 2019 i la meitat dreta a les del 2021. El primer fragment *tarśa*+ [reprodueix el mateix text, que una de les ja publicades el 2016 *tarśa*], mentre que el segon fragment,]+*ñar*, permet reconstruir el text al complet: *tarśabañar*. Tant la inscripció nova com la ja coneguda estan realitzades a la base de dos escifs àtics i procedeixen de les runes de l'edifici singular amortitzat al darrer quart del s. V aC, localitzades només a uns metres de distància l'una de l'altra.

La interpretació més probable del text d'aquestes dues inscripcions és que el nom que hi figura, *tarśabañ*, seria el del propietari dels vasos i en el nostre cas, probablement, el del propietari de l'edifici singular, atès que va seguit del morfema *ar*, que habitualment s'interpreta com a marca de genitiu i que acompanya habitualment els noms de persona a les marques de propietat. El fet que la primera inscripció hagi aparegut dins del sector 5, zona dedicada a les activitats dels *symposium*, afavoreix atribuir-les al senyor de la casa.

Tot i així, la segmentació de *tarśabañ* no és especialment clara i repetiria els problemes de segmentació del text *argisabañ* d'un esgrafiat sobre ceràmica grisa del Turó de Can Oliver (Cerdanyola del Vallès). En ambdós casos la segmentació més natural del primer element, *tar* i *argi*, comportaria la identificació com a segon formant de *sabañ*, que és un element només identificat en aquests dos textos.

Cal destacar també l'abundància d'inscripcions a l'edifici singular, ja dotze, gairebé totes sobre escifs, vuit gregues, dues ibèriques i dues mixtes. Tot i que algunes de les gregues les havíem publicat com a ibèriques o com a ambigües, les darreres troballes apunten que totes les dubtoses haurien de ser gregues.

El més freqüent és el grafit Φ I, que apareix en tres bases concentrades al sector dedicat a les activitats domèstiques (4b). Aquesta concentració en un sector específic és la que ens ha fet plantejar que fossin marques realitzades dins de la casa, potser relacionades amb el seu usuari habitual o la seva funció, més que no pas marques realitzades durant el procés de comercialització, atès que seria poc probable que haguessin acabat amortitzades en el punt de consum final, tot i, probablement, pertànyer a diferents lots.

Un altre dels subgrups interessants és el dels signes grecs aïllats presents sota les nanses de cinc escifs, dos d'ells procedents del sector 5 de l'edifici singular, amb el signe Δ , dos del context intermedi entre l'edifici i l'*oppidum* amb el signe O (2) i un tercer amb el signe E, ja de l'*oppidum*, que també encaixarien millor com a marques realitzades pels usuaris dels vasos, més que no pas pels comerciants, tenint en compte el lloc inusual de les marques i que també apareixen agrupades les que porten la mateixa marca.

En conclusió, tot apunta que a l'edifici singular de Mas Castellar de Pontós hi habitava un membre de l'elit ibèrica que tindria una relació privilegiada amb els grecs d'*Emporion*, atès que el percentatge de ceràmiques d'importació és proper al 60%, però també era un centre d'activitats productives, com certifiquen els 180 molins de vaivé i la presència de reserves de cereal. Addicionalment, atès que sembla plausible que una part de les inscripcions gregues s'haguessin realitzat al jaciment, caldria assumir la presència o freqüentació a l'edifici bé de persones d'origen grec, o bé d'indígenes hel·lenitzats.

Les dues inscripcions ibèriques més llargues permeten plantejar que el nom d'aquest membre de l'elit ibèrica fos *taśsabañ*, mentre que entre les inscripcions gregues s'hi podria amagar el nom de la seva parella o d'altres habitants de la casa, indicacions sobre la funció dels vasos, i en algun cas, potser també marques comercials. En tot cas, una parella mixta podria contribuir a explicar la hibridació cultural del conjunt, potser els estudis d'ADN del perinatal podran algun dia aclarir si va ser així.

| B I B L I O G R A F I A |

- Agustí i Pons 2016: B. Agustí i E. Pons, "Un dipòsit perinatal dins una casa senyorial del s. V aC a Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà). L'estructura ES525", *Cypsela* 20, 2014-16, 107-116.
- Asensio i Pons 2015: D. Asensio i E. Pons, "Manifestacions materials de prestigi i distinció social en les diferents ocupacions del Mas Castellar de Pontós (segles V-III aC.)", a: M.C. Belarte, D. Garcia i J. Sanmartí (eds.), *Les estructures socials a la Gàl·lia i a Ibèria*. Homenatge a A. Martín i E. Pons. *Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell* (Calafell, 7 al 9 de març de 2013). *Arqueomediterrània* 14, 2015, Barcelona, 151-163.
- Asensio *et al.* 2017: D. Asensio, E. Pons, J. Morer i R. Jornet, "Aportación de la cerámica griega fina y sus contextos cerámicos a la caracterización de la secuencia de asentamientos superpuestos entre el siglo VI y el siglo IV a. C. en el Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona)", a: X. Aquilué, P. Cabrera i M. Orfila (eds.), *Cerámicas griegas de la*

- Península Ibérica: cincuenta años después (1967-2017), Homenatge a Glòria Trias Rubiés*, Barcelona 2017, 124-139.
- Asensio *et al.* 2022: D. Asensio, E. Pons, J. Morer i R. Jornet, “L’impact de la présence coloniale grecque dans les communautés locales : l’interaction et les conflits dans Le site ibérique de Mas Castellar De Pontós (Empordà-Espagne)”, a: *Ionians in the West and East : proceedings of an international conference ‘Ionians in the East and West’*, Museu d’Arqueologia de Catalunya-Empúries, Empúries/L’Escala, Spain, 26-29 October, 2015, *Colloquia Antiga* 27, Peeters Publishers, 2022, 677-700.
- Barberà 1962: J. Barberà, “El poblado preromano del Turó de Can Olivé de Cerdanyola (Barcelona)”, *Ampurias* 24, 1962, 47-159.
- Bats *et al.* 2010: M. Bats, L. Cavassa, M. Dewailly, A. E. Greco, A. Lemaire, P. Munzi, L. Scarpa, A. Schanpp, H. Tréziny, “Moio della Civitella”, a: H. Tréziny (ed.), *Grecs et non Grecs de la Catalogne à la Mer Noire*. Actes des rencontres du programme européen Ramses, 2006–2008, Bibliothèque d’Archéologie Méditerranéenne et Africaine 3, Aix-en-Provence/Paris 2010, 171–86.
- Bernard *et al.* 2010: L. Bernard, S. Collin-Bouffier, S. et H. Tréziny, “Grecs et indigènes dans le territoire de Marseille”, a: H. Tréziny (ed.), *Grecs et non Grecs de la Catalogne à la Mer Noire*. Actes des rencontres du programme européen Ramses, 2006–2008, Bibliothèque d’Archéologie Méditerranéenne et Africaine 3, Aix-en-Provence/Paris 2010, 131–46.
- Canal 2001: D. Canal, “Anàlisi carpològica de la concentració de llavors de la fossa FS6 del Mas Castellar de Pontós: un repte interpretatiu”, *Cypsela* 13, 2001, 217-228.
- Celestino 2022: S. Celestino, *Cancho Roano. Un santuario tartésico en el valle del Guadiana*. Instituto de Arqueología – ed. Almuzara, Mérida, 2022.
- Correa 1999: J. A. Correa, “Las nasales en ibérico”, a: F. Villar i F. Beltrán (eds.). *Pueblos lenguas y escrituras en la Hispania prerromana: Actas del VII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas* (Zaragoza, 12 a 15 de marzo de 1997). Salamanca 1999, 375-396.
- Ferrer i Jané 2005: J. Ferrer i Jané, “Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives”, *PalHisp* 5, 2005, 957-982.
- Ferrer i Jané 2007: J. Ferrer i Jané, “Sistemes de marques de valor lèxiques sobre monedes ibèriques”, *Acta Numismàtica* 37, 2007, 53-73.
- Ferrer i Jané 2010: J. Ferrer i Jané, “El sistema dual de l’escriptura ibèrica sud-oriental”, *Veleia* 27, 2010, 69-113.
- Ferrer i Jané 2012: J. Ferrer i Jané, “**Saleitartin**: testimoni múltiple d’un antropònim ibèric al jaciment de Can Rossó (Argençola)”, *Revista d’arqueologia de ponent* 22, 2012, 143-152.
- Ferrer i Jané 2015: J. Ferrer i Jané, “Las dualidades secundarias de la escritura ibérica nororiental”, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas-E.L.E.A.* 14, 2015, 309-364.
- Ferrer i Jané 2018: J. Ferrer i Jané, “A la recerca dels teònims ibèrics. A propòsit d’una nova lectura d’una inscripció ibèrica rupestre d’Oceja (Cerdanya)”, a: J.Mª Vallejo, I. Igartua i C. García, (coords.). *Studia Philologica et Diachronica in Honorem Joaquin Gorrochategui. Indoeuropaea et Palaeohispanica*, Vitoria-Gasteiz 2018, 101-126.
- Ferrer i Jané 2019a: J. Ferrer i Jané, “Construint el panteó ibèric amb l’ajut de les inscripcions ibèriques rupestres”, *Ker* 13, 2019, 2-57.
- Ferrer i Jané 2019b: J. Ferrer i Jané, “A la recerca del trial: Les variants supercomplexes de les escriptures paleohispàniques”, *PalHisp* 19, 2019, 27-53.
- Ferrer i Jané 2020: J. Ferrer i Jané, “Urdal : Une nouvelle inscription rupestre ibère à Ger (Cerdagne) avec une possible divinité zoomorphe liée au sanglier”, *Sources. Les Cahiers de l’Âne Rouge* 7, 2020, 17-28.

- Ferrer i Jané *et al.* 2016: J. Ferrer i Jané, D. Asensio i E. Pons: “Novetats epigràfiques ibèriques dels segles V-IV aC del Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà)”, *Cypsela* 20, 2016, 117-139.
- de Hoz 1987: J. de Hoz, “La epigrafía del Sec y los grafitos mercantiles en Occidente”, en: A. Arribas, M^a. G. Trías, D. Cerdá y J. de Hoz (eds.), *El barco de El Sec*, Mallorca 1987, 605-650.
- de Hoz 2013: J. de Hoz, “El comercio en época arcaica y clásica: los grafitos y las cartas de plomo”, a: M.P. de Hoz i G. Mora (eds.), *El Oriente griego en la Península Ibérica. Epigrafía e historia*, Madrid 2013, 43-60.
- de Hoz 2014: M. P. de Hoz, *Inscripciones griegas de España y Portugal*, Madrid 2014.
- Johnston 1974: A. Johnston, “Trademarks on Greek Vases”, *Greece & Rome* 21.2, 1974, 138-152.
- de Juan 2023: C. de Juan, “El pecio de El Sec y la arquitectura naval en época clásica”, *Revista Drassana* 31, 2023, 126-137.
- López 2011 inèdit: D. López, *Informe del procés de rentat i tria de les mostres de sediment destinades a l'anàlisi arqueobotànica del complex arqueològic de Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà)*. *Campanya 2011*.
- Maluquer de Motes 1968: J. Maluquer de Motes, *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*, Barcelona, Universidad de Barcelona, Publicaciones eventuales 12, 1968, Barcelona.
- Moncunill 2010: N. Moncunill, *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya*, Barcelona 2010.
- Moncunill i Velaza 2019: N. Moncunill i J. Velaza, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band V.2 Lexikon der iberischen Inschriften | Léxico de las inscripciones ibéricas*, Wiesbaden 2019, Ludwig Reichert Verlag.
- Osanna i Capozzoli 2012: M. Osanna i V. Capozzoli, *Lo spazio del pottere II. Nuove ricerche nell'area dell'anaktoron di Torre di Satriano*, Atti del terzo e quarto convegno di studi su Torre di Satriano, Tito, ottobre 2009, settembre 2010, Venosa 2012, 263-301.
- Panosa 2001: M.I. Panosa, “Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos”, a: F. Villar i M^a.P. Fernández (eds.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2001, 511-540.
- Pons *et al.* 2016: E. Pons, D. Asensio, J. Morer i R. Jornet, “Un edifici singular del s. V aC trobat sota la torre de defensa de l'oppidum ibèric (Mas Castellar-Pontós, Alt Empordà)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 47, 2016, 13-45.
- Pons *et al.* 2018: E. Pons, D. Asensio, J. Morer i R. Jornet, “Darrers resultats i troballa dels nivells d'hàbitat més antics del jaciment ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà)”, *Tribuna d'Arqueologia* 2015-2016, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 2018, 182-215.
- Rodríguez Ramos 2014: J. Rodríguez Ramos, “Nuevo Índice Crítico de formantes de compuestos de tipo onomástico íberos”, *ArqueoWeb* 15, 2014, 81-238.
- Sabaté 2021: V. Sabaté, *Inscribed Lead Tablets from the Ancient Western Mediterranean*, tesi doctoral (UB), Barcelona 2021.
- Simón 2017: I. Simón, “Los platos Lamboglia 5 de cerámica de barniz negro inscritos en el valle medio del Ebro”, *Pyrenae* 48.2, 2017, 7-28.
- Untermann 1990: J. Untermann, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden 1990, Ludwig Reichert Verlag.

